

Іванна Гуржій,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: ivka85.85@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1847-0831>

**КНИЖКОВІ ВИДАННЯ З БІБЛІОТЕКИ
МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ
У ФОНДАХ НБУВ**

На основі документальних матеріалів Інституту рукопису і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також залучення спеціальної літератури охарактеризовані книжкові видання з бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії. Проведено дослідження історії створення навчального закладу та розглянуто специфіку викладання основних предметів. Подано інформацію про фондозасновників Маріупольської гімназії: педагога Феоктиста Хартахая (1836–1880) та філолога Олександрю Генглез (1841–1915).

Книжкова колекція Маріупольської жіночої гімназії є цінною історико-культурною пам'яткою, зразком зібрання видань з різних галузей наук кінця XVIII – початку XX ст. Усі видання, що зберігаються у фонді бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, містять унікальні книжкові знаки, вивчення яких становить перспективу подальших книгознавчих досліджень.

Ключові слова: книжкове видання, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Маріупольська жіноча гімназія, Хартахай, краєзнавчий музей.

Середня освіта у царській Росії другої половини XIX ст. була представлена такими державними закладами як прогімназії та гімназії, а також закритими навчальними закладами, інститутами шляхетних дівчат, кадетськими корпусами. У 1864–1871 рр. останні були закладами із семирічним терміном навчання, а з 1871 р. у них навчалися вісім років. Фінансування навчальних закладів здійснювалося Міністерством народної освіти, якому вони підпорядковувалися. По закінченні гімназії вихованець здобував загальну середню освіту і мав право вступу

до університету. У Маріупольському повіті на кінець XIX ст. налічувалося до 210 початкових навчальних закладів, які були в підпорядкуванні різних відомств та міністерств [1, с. 2].

Вивченню проблеми створення у Маріуполі навчальних закладів та бібліотек на початку XX ст. присвячено праці дослідника і публіциста П. Мазура «Педагогічна освіта в дореволюційному Маріуполі» («Педагогическое образование в дореволюционном Мариуполе»), «Феоктист Хартахай – засновник гімназій у Маріуполі» («Феоктист Хартахай – основатель гимназий в Мариуполе»). Цінна інформація про історію виникнення міста Маріуполь, про навчальні заклади, побут, життя та творчість відомих літераторів дореволюційного Маріуполя міститься в нарисах українського краєзнавця та кореспондента газети «Приазовський робітник» («Приазовский рабочий») Л. Яруцького «Ф. А. Хартахай, співробітник «Сучасника»» («Ф. А. Хартахай, сотрудник «Современника»») та «Історія Маріуполя. Перші бібліотеки» («История Мариуполя. Первые библиотеки»). Важливим джерелом для дослідження стала фундаментальна праця О. Ковальової «Перша жіноча Маріупольська гімназія» («Первая женская Мариупольская гимназия»), у якій викладено історію створення навчального закладу та розкрито основні принципи навчання дівчат у Маріупольській гімназії.

Мета статті полягає в залученні до наукового обігу маловідомих видань із книжкової колекції Маріупольської жіночої гімназії, що сприятиме вивченню історії побутування гімназії в м. Маріуполі у другій половині XIX – на початку XX ст.

Методологія обґрунтована проведеним аналізом кількісного та тематичного складу бібліотеки гімназії, простежено етапи її створення та джерела комплектування.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі документальних матеріалів Інституту рукопису і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ), а також залучення спеціальної літератури охарактеризовано склад бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії.

26 січня 1876 р. у Маріуполі було відкрито чоловічу гімназію, а згодом, наприкінці року – жіночу. Засновником цих двох закладів став Феоктист Авраамович Хартахай. Видатний історик, етнолог і педагог Ф. Хартахай народився 1836 р. у селі Чердакли (нині с. Кременівка Нікопольського р-ну Донецької обл.). Походив із греків-переселенців з Криму, був третім сином у родині [2, с. 4]. Нарікаючи немовля Феоктистом, святий отець

зробив абсолютно точний вибір. Адже Феоктист у перекладі з грецької – «Засновник». Хлопчик виріс і справді став засновником. Саме він заснував заклади середньої освіти в місті Маріуполь. Дитячі роки Ф. Хартахая пройшли у рідному селі та в місті Маріуполь. Батько його працював канцеляристом у Маріупольському грецькому суді. Майбутній вчений навчався в Олександрівському повітовому училищі, пізніше закінчив Катеринославську гімназію. У 1858 р. вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. Проте в лютому 1859 р. через неспроможність сплачувати за навчання його відрахували. Разом з іншими відрахованими студентами вступив до Київського університету Св. Володимира, відразу на 2-й курс, але й звідти його відраховують із тієї ж самої причини. У 1860 р. Ф. Хартахай став студентом Санкт-Петербурзького університету 1-го курсу, спочатку на історико-філологічному факультеті, а згодом – на факультеті східних мов. Тут він зарекомендував себе активним діячем революційної спілки, групи молоді, яка на той час була згуртована довкола Тараса Шевченка. 28 лютого (12 березня) 1861 р. разом з іншими студентами Ф. Хартахай ніс домовину з тілом великого Кобзаря. Виступав з прощальною промовою на Смоленському цвинтарі. Його промова була опублікована на сторінках журналу «Основа» [3, с. 13–14]. Того ж дня розгніване керівництво навчального закладу відрахувало Хартахая за участь у студентських акціях. Але згодом він екстерном успішно склав іспити й отримав атестат про вищу освіту.

Кілька років Ф. Хартахай займався дослідженнями з історії Риму, культури греків Приазов'я та кримських татар. У 1863 р. посів посаду співробітника соціально-політичного журналу «Сучасник» («Современник»). На початку 1866 р. Ф. Хартахай розпочав педагогічну діяльність у Варшавському навчальному окрузі. Викладав історію, географію, російську та церковно-слов'янську мови. Видав у Варшаві «Абетку і книгу для читання» («Азбуку и книгу для чтения») та «Прописи» для народних шкіл, друкував свої наукові статті. Згодом повернувся до рідного Маріуполя, де почав здійснювати свою давню мрію – створення Маріупольської гімназії. Разом із Ф. Хартахаем до Маріуполя приїхали варшавський приятель Іван Александров та вчителька із Санкт-Петербурга Олександра Генглез (1841–1914) [4, с. 78]. Утрюх вони подали прошення до міської ради про виділення коштів на будівництво закладу, яке було підтримане. Загальними зусиллями в 1875 р. у Маріуполі були відкриті приватне чоловіче та жіноче училища, які через рік переформували в гімназії. Директором чоловічої гімназії призначили Ф. Хартахая, жіночої – О. Генглез.

У 1876 р. Феоктист Хартахай одружився в Харкові із Софією Ковальською. Незабаром у них народилися дві доньки – Ганна й Катерина, а через півроку після його смерті в 1880 р. народився син Феоктист.

На момент відкриття в Маріуполі у вересні 1876 р. жіночої гімназії в ній було набрано усього три класи, а в січні 1903 р. їх налічувалося вже 16. Обов'язковими предметами для гімназисток були: арифметика, основи геометрії, чистописання, історія, географія, російська мова і література, Закон Божий, рукоділля, гімнастика, найголовніші поняття з історії і фізики, основи домашнього господарства та гігієна. Французька і німецька мови не належали до обов'язкових предметів. На уроках російської мови та літератури особлива увага приділялася мистецтву висловлювати власні думки – не тільки грамотно, а й послідовно. На заняттях з Закону Божого дівчата вивчали біографії святих, особливо жінок. Тому у випускному класі на цей предмет відводилося більше годин ніж у чоловічих гімназіях [5, с. 78].

Для педагогів обов'язковою була підготовка звітів, у яких вони мали повідомляти про фінансовий стан і забезпечення гімназії, особливі та урочисті моменти із життя навчального закладу. Також у звітах зафіксований загальний педагогічний склад, кількість учнів на кожен рік, міститься інформація про поведінку учнів та успішність [6, с. 22].

Велику роль у жіночій гімназії відігравала бібліотека, основу якої заклав, безсумнівно, засновник середніх навчальних закладів у м. Маріуполь Ф. Хартахай. Саме він та його наступники піклувалися про поповнення гімназійних бібліотек найважливішими виданнями. У бібліотеці передусім були «Історія держави Російської» («История государства Российского») М. Карамзіна, твори Д. Яворницького про запорозьких козаків, об'ємні томи «Записок Одеського товариства історії та старожитностей» («Записок Одесского общества истории и древностей»), багатотомні комплекти «Київської старовини» («Киевской старины»), «Російської старовини» («Русской старины») та деякі видання, які на той час вже стали бібліографічною рідкістю [7, с. 2, 3]. Багато з них збереглися до наших днів у Маріупольському краєзнавчому музеї. Бібліотека Маріупольської жіночої гімназії (далі – БМЖГ) мала закриті сховища. Численні книжкові скарби були доступні лише десятку педагогів. Ученицям гімназії видавали літературу з фонду викладачів, але умовно бібліотека була поділена на два відділення: одне – для гімназисток, де були видання прості, дешеві, інше – для їхніх наставників [8, с. 12].

На жіночий навчальний заклад щорічно з міського бюджету виділялося 12,36 тис. рублів. За навчання доводилося платити. У гімназійній біблі-

отеці був відділ, де зберігалися підручники та додаткова література для вивчення різних дисциплін, зокрема таких як російська, німецька, французька та латинська мови, історія, географія, математика, фізика, Закон Божий [9, арк. 9–11]. Обов'язково проводилися заняття зі співів, малювання, гімнастики.

У 1876 р. Маріупольська жіноча гімназія разом з бібліотекою розміщувалася в орендованій будівлі купця А. Палеолога на вулиці Єкатеринській, але згодом цього приміщення стало замало. Тому в 1879 р. на засіданні педагогічної ради ухвалили рішення про оренду більшого приміщення у купця 2-ї гільдії А. Чабаненка на Олександрівській площі. А в 1880-х роках перед маріупольською владою постало питання про необхідність будівництва власного приміщення для задоволення потреб жіночого навчального закладу, з перспективою на створення додаткових класів, а також спеціального приміщення для бібліотеки, фонди якої на той час вже нараховували близько 1200 одиниць зберігання. Будівництво нової гімназії розпочалося недалеко від Олександрівської площі, біля крамниць купця Момбеллі.

За архівними даними, станом на 1892 р. Маріупольська жіноча бібліотека нараховувала 737 назв загальною кількістю 2050 од. зб., частину яких згодом передали до Історико-церковного археологічного музею, створеного при гімназії в 1893 р. [10, с. 14]. Найцінніші видання новоутвореного музею зберігалися там до 1920-х років, згодом були передані до Маріупольського краєзнавчого музею. В останні десятиліття свого існування бібліотека здебільшого поповнювалася іншомовними виданнями, насамперед літературою французькою та німецькою мовами. Найбільші відділи бібліотеки жіночого навчального закладу – «Історія Росії» «Всесвітня історія» «Географія» «Відділ періодичних видань». Також у книгосховищі зберігалися атласи, брошури, словники, довідкова література.

У лютому 1918 р. педагогічна рада Маріупольської жіночої гімназії ухвалила рішення завершити випуск панянок достроково у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією в країні. Останній випуск відбувся у 1919 р., тоді ж гімназію закрили. Досить ефективна система підготовки вчителів, що склалася у дореволюційному Маріуполі, припинила існування.

6 лютого 1920 р. було засновано Маріупольський краєзнавчий музей за ініціативою І. Коваленка, який став його першим директором. Спочатку установа мала назву: «Центральний музей Маріупольського повіту», з 1923 р. – «Маріупольський музей краєзнавства». Після закриття жіночого навчального закладу більшу частину видань з гімназійної бібліотеки

було передано до музею, про що свідчить печатка «Бібліотека Маріупольського Музея Краєвчення», проставлена на всіх виданнях. У березні 1919 р. на засіданні Тимчасового Комітету «Народної бібліотеки України» В. Вернадський виступив за необхідність терміново вжити заходів щодо придбання для Національної бібліотеки України фондів книгозбірень різних установ, які були знищені радянською владою, передусім середніх освітніх закладів, приватних гімназій, військових шкіл, інститутів, музеїв тощо. Внаслідок наполегливої праці науковців та співробітників ВБУ (Всенародна бібліотека України) у 1920–1921 рр. вдалося придбати велику кількість рідкісних зібрань, що вціліли попри війну та розруху в країні [11, арк. 50–55]. Книжковий фонд ВБУ формувався шляхом купівлі, пожертв, передачі декретами влади книжкових збірок, розсилкою Всесоюзного обов'язкового примірника і нарешті шляхом обміну. Станом на 1925 р. до бібліотеки прибуло 48 170 книг та брошур, 90 029 газет, плакатів [12, оп. 1. с. 65]. Проводилося опрацювання видань, які потім розсортовували по відділах за тематикою.

У 1925–1927 рр. до ВБУ була передана бібліотека колишнього імператорського Університету св. Володимира. У філії було відкрито видачу книг за абонементом науковим працівникам та спеціалістам науководослідних установ АН УРСР. У 30-х роках минулого століття, виконуючи завдання забезпечення максимального доступу читачів до фондів, що мали підвищений попит у читачів, комплектування Київської (Подільської) філії відбувалось переважно виданнями іноземними мовами, художньою та соціально-політичною літературою, а також стародруками. Збиральницька політика Бібліотеки була орієнтована на придбання цілісних бібліотечних колекцій та зібрань приватних осіб і установ. На початку 30-х років ХХ ст. до філії була перевезена частина бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, а також місцевого крайового музею [13, с. 199]. На даному етапі дослідження рік передачі книгозбірні з Маріупольської жіночої гімназії до НБУВ не встановлено. Частина фонду була втрачена під час Другої світової війни. Фонди ВБУ евакуювалися до Уфи, але не все вдалося вивезти, частина фондів була пограбована. У повоєнний період відбувалося упорядкування фондів та їх розкриття. Але варто наголосити, що видання з фондів Подільської філії особливого попиту не мали. Так сталося тому, що видання були переважно релігійного характеру. У 1992 р. відбулася реорганізація структурних підрозділів ЦНБ ім. В. І. Вернадського.

Під час воєнних подій в Україні частина видань з бібліотеки жіночої Маріупольської гімназії була втрачена. До відділу бібліотечних зібрань

та історичних колекцій ЦНБ з обмінно-резервного фонду потрапила невелика кількість одиниць зберігання з книгозбірні Маріупольської жіночої гімназії: усього досліджено 52. Було виокремлено документи, що мали ознаки належності до колекції. Також аналіз інформації дає змогу зробити висновок, що фонд надійшов до бібліотеки у невеликому обсязі порівняно з бібліотекою, що зберігалася від Маріупольської Олександрівської гімназії (749 одиниць), саме тому цей історико-культурний фонд класифікується як «фрагмент бібліотеки». Репертуар книг відповідає класичній гімназійній бібліотеці, але є неповним. Аналізуючи печатки, штампи та написи, робимо висновки про походження книг. Видання з бібліотеки жіночої гімназії в різні часі перебували у власності Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії, Маріупольського музею краєзнавства, різних підрозділів НБУВ, у 1943 р. пройшли облікову перевірку [14, с. 161].

За тематичною ознакою книг, які потрапили до відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, з'ясувалося, що бібліотека Маріупольської гімназії, крім літературного, історичного, педагогічного, географічного та відділу періодичних видань могла мати додаткові відділи.

Оправа більшості книжок має на корінці тиснення «МЖГ» – «Маріупольська жіноча гімназія». Усі видання оправлені або у палітурній майстерні Маріупольської гімназії, або оправа зроблено на її замовлення. На кожному такому примірнику є наліпки із зазначенням тематики відділу, до якого належать видання. Наразі є 27 видань французькою мовою, 23 – російською, 2 – німецькою. Спробуємо детальніше розглянути та проаналізувати кілька книжкових видань.

Перше досліджене видання з Маріупольської книгозбірні – «Лаокоонъ, или о границах живописи и поэзии» («Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie») [15], філософський трактат німецького поета, драматурга й естетика Готгольда Ефраїма Лессінга (1729–1781), присвячений проблемі визначення меж зображення в живописі та поезії. Вперше його опубліковано в 1766 р. у Берліні. У праці розкриваються основи для теоретичного осмислення специфіки образотворчого мистецтва і поезії. Автор виступає проти домінуючої протягом майже всього періоду Просвітництва естетичної програми класицизму, яка полягала в утвердженні принципу сумісності видів мистецтв, що бере початок ще з давніх часів. Оригінальна мова видання – німецька, перекладено і видано російською мовою у друкарні Олександра Семена в Москві в 1903 р. У нижній частині титульного аркуша дві печатки: «Маріупольская женская гимназія» (кругла, синя фарба) та «Библиотека Мариуполь-

ского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). Контури першої печатки майже стерті, посередині зображений герб навчального закладу. На титульному аркуші зроблено багато відміток олівцем: 834 – інвентарний номер; № 1890 – номер, проставлений у середині другої печатки. На форзаці видання наліпка: «Отдель Искусство. № хрон. кат. 682. № сист. кат. 52». Палітурка: кольоровий картон, шкіряний корінець. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 682).

Наступне російськомовне видання – «Императоръ Александръ II. Исторический очеркъ его жизни и царствования» – вийшло в світ у друкарні «Северная Электротпечатня» в Санкт-Петербурзі 1903 р. [16]. Автор історичного нарису – О. Шумахер (1854–1920), російський письменник, директор одного з філіалів російського держбанку. Посібник зорієнтовано на науковців та шанувальників історії. У ньому викладено біографічні відомості про імператора Олександра II, охарактеризовано зовнішню та внутрішню політику царя, його погляди на звільнення селян від кріпосної залежності. На титульному аркуші зазначені дві печатки: «Маріупольская женская гимназия» (круглої форми, зеленого кольору), «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). Також на титулі багато написів: «9 (47) / Ш- 96», «Ш 96. И.А. В.» – чорнилом різного кольору, «Ст. в.», «Хр. 2025 С. 676» – чорним. На вигляд два останні написи (чорним чорнилом) зроблені значно раніше ніж перші. Адже чорнило не таке яскраве, як на перших двох написах. На форзаці видання є наліпка: «Отдель И. Г.» (розшифровується як «История государства»), «№ хрон. кат. 2025», «№ сист. кат. 676.». Номер систематичного каталогу 676 закреслено, напис червоним чорнилом: «Ш. 99. А.». Розшифровується так: Шумахер, 99 – порядковий номер видання у систематичному каталозі, відповідно «А» – Александр.

Під час дослідження цього видання встановлено, що записи, зроблені кольоровим чорнилом, датуються серединою ХХ ст., після того, як його було передано до Маріупольської бібліотеки краєзнавчого музею. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 99).

З відділу «История государства» БМЖГ зберігається ще одне видання – «Публичные чтения о Петре Великом» [17]. Автор – російський історик, професор Московського університету С. Соловйов (1820–1879). Видання вийшло друком у Москві в 1872 р. в друкарні університету. Історичний нарис підготовлено на замовлення ювілейної комісії московської політехнічної виставки імператорського гуртка шанувальників природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті. Порівняно невелика праця знайомить читача з історичною, суспільно-політичною

думкою Росії 70-х рр. XIX ст., є важливим джерелом для вивчення «Петровської епохи». Видання поділено на 12 лекцій про Петра Великого, що присвячені 200-му ювілею від дня його народження. На титульному аркуші примірника написи: «947. С.60. ч.П.в.», «1955 г.», «9.47.8», які, зроблені у радянський період. Також присутні дві печатки: «Мариупольская женская гимназия» (круглої форми, зеленого кольору), «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). На форзаці видання є наліпка, де зазначено: «Отдель И. Г.», «№ хрон. кат. 760», «№ сист. кат. 223.» Червоним чорнилом номер 223 закреслено, натомість проставлено номер 86. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 86).

У відділі «Географія» є видання Берлепша Германа Олександра фон (Hermann Alexander von Berlepsch 1814–1883) «Швейцарские Альпы и альпийская жизнь» [18]. Друге видання путівника в перекладі з німецької, примірник якого належав бібліотеці Мариупольської жіночої гімназії, вийшло друком у Санкт-Петербурзі у видавництві «Общественная польза» в 1874 р. Автор майстерно описує природу однієї з найцікавіших та мальовничих гірських країн Європи. Путівник містить передмову від автора, 32 розділи та висновки. На титульному аркуші видання «Швейцарские Альпы и альпийская жизнь» знаходимо написи чорнилом: «91. Г.48.ША», «91.Б.49», «1955 г.». Виходячи з останнього, робимо висновок: ці написи було зроблено у повоєнні роки, вже у Державній публічній бібліотеці УРСР (Таку назву мала НБУВ протягом 1948–1965 рр.) [19, с. 8]. Також на титулі є печатки: «Мариупольская женская гимназия», «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.». На останній сторінці – печатка: «Книжная торговля специально для иногородных А. Я. Панафидина. Высылает все книги» (прямокутна, сіра фарба). На форзаці у верхньому лівому куті наліпка: «Отдель Г.» «№ хрон. кат. 523», «№ сист. кат. 143.». На ній синім олівцем номер 143 закреслено, проставлено номер 90. Примірник введено до електронного каталогу (шифр БМЖГ – 90).

До відділу «Русская история» входили такі видання як «Общедоступные чтения о русской истории» С. Соловйова (Москва, 1903), «Чтение из русской истории (съ исхода XVII века) П. Щебальського (Варшава, 1880), біографічний нарис «Иванъ Владимировичъ Лопухинъ. Его масонская и государственная деятельность» А. Суворцева (Санкт-Петербург, 1901) та багато інших.

Також із книжкового зібрання Мариупольської жіночої гімназії опрацьовано видання, що зберігалися у відділі «Французька мова», а саме:

повісті «Au coin du feu» («Біля вогню») [20] французького письменника і драматурга Еміля Сувестра (Souvestre, Émile) та комедії «Le misanthrope» [21] («Мізантроп») Жана Батиста Мольєра (шифр БМЖГ – 102).

В історичному відділі є нарис із «Histoire de Napoleon et de la Grande Armée pendant l'année 1812» («Історія Наполеонівських війн») графа Ф. П. де Сегюра (*Philippe-Paul, comte de Ségur, 1780–1873*) – «La Bataille de la Moscova. Бородинское сражение» [22]. Видання вийшло в світ 1896 р. (Санкт-Петербург), видано С. О. Манштейном в співробітництві з Н. Леонтєвою та К. Бенуа. Цей нарис входить до серії «Избранныя произведения немецких и французских писателей для класснаго и домашняго чтенія». Передмова у виданні подана російською мовою, твір – французькою, наприкінці додано франкомовний словник та «План сраженія при Бородино». На титульному аркуші є печатка: «Маріупольская женская гимназия», на форзаці – печатка: «Переплетная фулярная мастерская Е. А. Вульфъ в Маріуполе», у верхньому лівому куті наліпка: «Отдель Фран. яз» «№ хрон. кат. 565», «№ сист. кат. 142.». Палітурка: кольоровий картон, шкіряний корінець з паперовою білою наліпкою. Примірник введено до електронного каталогу (шифр БМЖГ – 142).

«Відділ журналів» був одним з найбільших розділів у книгозбірні жіночого навчального закладу. У ньому зосереджувалися такі відомі періодичні часописи як «Записки Одеського товариства історії та старожитностей», багаторічні комплекти «Російської старовини», «Київської старовини» та інші, які давно стали бібліографічною цінністю. Тут були російськомовні та журнали, друковані іноземними мовами: польською, німецькою, латинською. Але найбільше – франкомовних. У цьому дослідженні розглянемо російськомовні періодичні видання, що мають найбільше ознак причетності до книгозбірні жіночої маріупольської гімназії, які були виявлені та збережені у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Наразі до відділу надійшло 24 одиниці періодичних видань, що входили до фонду бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії.

Науково-педагогічний журнал «Рускій філологічеській вестникъ» за 1914 р. (Т. LXXI, вип. 1) за редакцією Є. Карського [23] вийшов друком у Варшаві у видавництві «Варшавский учебный округ». «Рускій філологічеській вестникъ» був заснований в 1879 р. професором М. Колосовим, а після його смерті в 1881 р. перейшов професору О. Смірнову. Журнал присвячений вивченню мов, народної поезії та давньої літератури слов'янських племен і переважно російського народу [24, с. 331]. У рубриці «Педагогічний відділ журналів» міститься багато статей з методики викла-

дання російської мови, аналіз підручників, дослідження біографій відомих російських педагогів. У випуску № 1 (Т. LXXI) видання «Русскій филологическій вестникъ» за 1914 р. вміщено статті та нариси з філології таких науковців як В. Бородицький, О. Соболевський, Ф. Сушицький та ін. Усього нараховано 20 публікацій. На титульному аркуші примірника дві печатки: «Мариупольская женская гимназия», «Бібліотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.». Друга печатка проставлена також на 3 та 88 сторінках. Під назвою журналу «Русскій филологическій вестникъ» напис чорнилом: «Отделение журналов». Оправа видання: твердий картон із шкіряним корінцем, на якому вказана назва. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 14).

Також з відділу періодики «Журнал Министерства народного просвещения» за 1912 р. (Ч. XLII, № 11) [25], що виходив протягом 1834–1917 рр. у Санкт-Петербурзі. Його редакторами в різні роки були О. Нікітенко, К. Ушинський, Ю. Рехневський, І. Галанін, Є. Феоктистов, Л. Майков, В. Василевський [26]. У виданні акцентовано увагу на розвитку педагогічної думки й освіти. Структурно журнал поділявся на офіційну та неофіційну частини. За тематикою в часопису переважали статті з археології, російської, української та всесвітньої історії, джерелознавства, мовознавства, історії літератури й теорії мистецтв, правознавства, географії та природознавства. На форзаці періодичного видання міститься наліпка: «Пер. изд. Хрон. 982. Сис. 36». На титульному аркуші примірника – печатка: «Бібліотека мариупольск. мариинской женской гимназії», вона відрізняється за діаметром від згадуваної вище печатки, виявленої на інших виданнях (овальної форми, фіолетова фарба). Поряд на титулі – печатка: «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, синя фарба). Рік 1941 червоним олівцем виправлено на 1943. Примірник має картонну оправу, шкіряний корінець, на якому зазначено том (шифр БМЖГ – 36).

Отже, навіть побіжний огляд частини бібліотечного зібрання Мариупольської жіночої гімназії свідчить про його важливість та історичну цінність. Це зібрання, як і вся колекція стародрукованих книг, що зберігаються в НБУВ, без сумніву, має меморіальне та історичне значення для дослідження освіти і культури нашої держави. Колекцію книг, яку в результаті наполегливої праці фахівців бібліотечної справи вдалося зберегти до наших днів, можна вважати цінним надбанням, історичним джерелом для дослідження історії гімназії в Мариуполі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Книжкова колекція Мариупольської жіночої гімназії є цінною історико-культурною пам'яткою, зразком зібрання видань

з різних галузей науки кінця XVIII – початку XX ст. Усі видання, що зберігаються у фондї бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, містять унікальні книжкові знаки, вивчення яких становить перспективу подальших книгознавчих досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Мазур П. В. Педагогическое образование в Мариуполе. *Старый Мариуполь*. 2011. № 3. С. 2.
2. Яруцкий Л. Д. Ф. А. Хартахай, сотрудник «Современника». *Приазовский рабочий*. 1968. 20 окт. (№ 208); 22 окт. (№ 209). С. 4.
3. Ф. Хартахай. Рідне слово. *Основа*. 1861. № 3. С. 13–14.
4. Мазур П. В. Педагогическое образование в дореволюционном Мариуполе. *Вечерний Мариуполь*. 2006. № 37. С. 11.
5. Михайлова Д. В. Визначна роль Ф. Хартахая у відкритті перших маріупольських гімназійних закладів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр.* / під ред. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 17 (27). С. 75–80.
6. Отчет о состоянии Мариупольской женской гимназии за 1902 г. Мариуполь : Тип. Э. П. Голицына. 1903. 40 с.
7. Яруцкий Л. Первые библиотеки. *Мариупольская старина*. 2011. 13 апреля. С. 2–3.
8. Учебні заклади Маріуполя. *Приазовський край*. Червень, 1892. С. 12.
9. ІР НБУВ. Ф. XIII. Спр. 6153. Арк. 9–11. Записки о преподавании Закона Божьего в 8-м классе, дополнительном, женских гимназиях Министерства Народного просвещения. 10 июля 1886 г.
10. Ковалева О. Ф., Чистов В. П. Первая женская Мариупольская гимназия. *Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века)*: в 3 кн. Николаев, 2000. Кн. I. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. 2000. 235 с.
11. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5931. Арк. 50–55.
12. Архів НБУВ. ІР. Опис 1. № 166. С. 65.
13. Рабчун О. С. Обслуговування читачів фондами Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали другої науково-практичної конференції (23 вересня 2010 р., Львів). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. С. 199–205.
14. Іваннікова М. Шляхи введення у науковий обіг інформаційних

ресурсів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. 344 с.

15. Лессинг Г. Э. Лаокоонъ, или о границахъ живописи и поэзии. М. : Типография Александра Семена, 1903. – 207 с.

16. Шумахер А. А. Императоръ Александръ II. Исторический очеркъ его жизни и царствования. СПб. : Северная Электротпечатня, 1903. 206 с.

17. Соловьев С. М. Публичные чтения о Петре Великом. М. : Университетская Типография «Катковъ и К°», 1872. 134 с.

18. Берлепш Г. А. Швейцарские Альпы и альпийская жизнь. Изд. 2-е. СПб. : Общественная польза, 1874. 384 с.

19. Дубровіна Л. А. Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1941). Київ, 1998. 335 с.

20. Souvestre É. Au coin du feu. СПб. : Тренке и Фюсно, 1905. 96 с.

21. Molière J.B. Le misanthrope. СПб. : Тренке и Фюсно, 1894. 208 с.

22. Ségur. La Bataille de la Moscova. Бородинское сражение. Извлечение из VII книги сочинения графа Сегюра «Histoire de Napoleon et de la Grande Armée pendant l'année 1812». *Избранныя произведения немецких и французских писателей для класнаго и домашняго чтения* / под. ред. С. А. Манштейна. СПб., 1896. 105 с.

23. Русский филологический вестник. 1914. Том LXXI. Вып. 1. 88 с.

24. Русский филологический вестник. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*: в 86 т. СПб., 1890–1907. Т. 53: *Розовень-Ръна*. 1899. 480 с.

25. Журнал Министерства народного просвещения / под. ред. Э. Л. Радлова. СПб. : Сенатская типография, 1912. № 11. 535 с.

26. Матях М. В. Журнал Министерства народного просвещения. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3: *Е–Й*. 672 с.

References

1. Mazur, P.V. (2011). Pedagogicheskoe obrazovanie v Mariupole [Teacher education in Mariupol]. *Saryi Mariupol – Old Mariupol*, 3, 2 [in Russian].

2. Yarutskii, L. D. (1968). F. A. Hartahai, sotrudnik «Sovremennika» [F. A. Khartakhai, employe of «Sovremennik»]. *Priazovskii rabochii – Priazovsky Worker*, 208, 4 [in Russian].

3. Hartahai, F. A. (1861). Ridne slovo [Native word]. *Osnova – Basis*, 3, 13–14 [in Ukrainian].

4. Mazur, P. V. (2006). Pedagogicheskoe obrazovanie v dorevoliutsionnom

Mariupole [Teacher education in pre-revolutionary Mariupol]. *Vechernii Mariupol – Evening Mariupol*, 37, 11[in Russian].

5. Mykhailova, D. V. (2012). Vuznachna rol F. Hartahaia y vidkrutti pershykh mariypolskykh gimnaziinykh zakladiv [Hartachai's prominent role in opening the first Mariupol high schools]. *Naukovui chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Seria 16. Tvorchia osobustist uchutel'ia: problemu teorii i praktuku: zbirnik naykovukh prats – Scientific journal of NP Dragomanov. Series 16. The creative personality of the teacher: problems of theory and practice: a collection of scientific works*, 17, 75–80 Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].

6. Otchet o sostoianii Mariupolskoi zhenskoi gimnazii za 1902 g. (1903) [Report on the state of the Mariupol women's gymnasium for 1902]. Mariupol: Tipografia E. P. Golitsyna [in Russian].

7. Yaruskii, L. D. (2001). Pervye biblioteki [First libraries]. *Mariupolskakaia starina – Mariupol Antiquity*, *Aprel*, 13, 2–3 [in Russian].

8. Uchbovi zakladu Mariupolia (1892). [Educational institutions of Mariupol]. *Priazovskii kraj – Priazovsky Region. Mariupol*, Cherven, 6, 12 [in Ukrainian].

9. The Institute of manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukrain. Fund 13. Unit. 6153. Sheet 9–11. Russian archive [in Russian].

10. Kovaleva, O. F., Chistov, V. P. (Eds.). (2000). Pervaia zhenskaia Mariupolskaia gimnaziia [First Mariupol girl's gymnasium]. Book 1. Ocherki istorii kultury Yuzhnogo Pribuzhia. Ot istokov do nachala XX veka. (Books 1–3; Book 1). Nikolaev [in Russian].

11. State archive of higher authorities of Ukraine. Fond 166. Description 6. Unit 5931 [in Russian].

12. Archive of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Manuscript Institute. Description 1. Unit. 166. P. 65 [Russian archive] [in Russian].

13. Rabchun, O. S. (2010). Obslugovuvannia chutachiv fondamy viddilu bibliotechnukh zibran ta istorychnykh kolektsii NBUV [Serving readers with the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Proceedings from the modern problems of library activity in the conditions of information society: Ddruha naukovopraktychna konferentsiia* (Lviv, 23 veresnia 2010 roku) – 2 nd scientific-practical conference (pp. 199–205). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky [in Ukrainian].

14. Ivannikova, M. K. (2009). Shliakhy vvedennia u naukovyi obih informatsiynykh resursiv viddilu bibliotechnukh zibran ta istorychnykh kolektsii NBUV [Ways of Introducing the Scientific Resources of the Library Collections

and Historical Collections Department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 24, 154–164 [in Ukrainian].

15. Lessing, G. E. (1903). Laokoon ili o granitsakh zhivopisi i poezni [Laocoon or the boundaries of painting and poetry] (E. Edelson Trans.) Moscow: Tipografiia Aleksandra Semena [in Russian].

16. Schumacher, A. A. (1903). Imperator Aleksandr II. Istoricheskii ocherk yego zhizni i tsarstvovaniia [Emperor Alexander II. The historical outline of his life and reign] St. Petersburg: Severnaya Elektropечатnia [In Russian].

17. Soloviov, S. M. (1872). Publichnyia chteniia o Petre Velikom [Public reading about Peter the Great] Moscow: Universitetskaia Tipografiia «Katkov i K°» [in Russian].

18. Berlepsh, G. A. (1874). Shveysarskiiie Alpy i alpiiskaya zhizn [Swiss Alps and Alpine life] St. Petersburg: Obshchestvennaia polza [in Russian].

19. Dubrovina, L. A. ,Onyshchenko, O. S. (1998). Istoriia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (1918–1941) [History of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (1918–1941)]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Souvestre, É. (1905). Au coin du feu. St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

21. Molière, J. B. (1894). Le misanthrope. St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

22. Ségur Ph-P. (1896). Segur. La Bataille de la Moscova. Selected works of German and French writers for class and home reading. Menshtein S.A. (Ed.). St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

23. Karskii, E.A. (Eds.). (1914). Russkii filolohicheskii vestnik [Russian Philological Bulletin] Varshava: Varshavskii uchebnyi okruh, LXXI, 1, 88 [in Russian].

24. Brokgauz, F. A., Yefron, I. A. (1899). Russkii filolohicheskii vestnik [Russian philological bulletin]. *Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron* (Vols.1–86; Vol. 53: Rozoven-Repa). St. Petersburg [in Russian].

25. Radlov, E. L. (Eds.). (1912). Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia [Journal of the Ministry of Education]. 11, 355. St. Petersburg: Senatskaia tipografiia [in Russian].

26. Matiakh, M. V. (2005). Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia [Journal of the Ministry of National Education]. *Encyclopedia of History of Ukraine* (Vols.1–10; Vol. 3). Kiev: Naukova dumka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020.

Ivanna Gurzhiy,

PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: ivka85.85@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1847-0831>

Books from the Library of Mariupol Women's Gymnasium in Collection of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The purpose of the work is to bring into scientific circulation little-known publications from the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium, which will contribute to the study of the history of the gymnasium in Mariupol in the 19 th – beginning of the 20 th century. The methodology is substantiated by the conducted analysis of the quantitative and thematic composition of the gymnasium library, the stages of its creation and the sources of acquisition are traced. The scientific novelty of the work is that on the basis of documents of the Institute of Manuscripts and the Department of Library Collections and Historical Collections Institute of Bibliology of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, as well as with the involvement of special literature, books from the library of the Mariupol women's gymnasium are characterized. A study of the history of the gymnasium covers its direction and the specifics of teaching basic subjects. The study also provides information about the founders of the Mariupol Women's Gymnasium, one of whom was an experienced teacher, public figure Feoktist Avraamovich Hartahai (1836–1880), and philologist Oleksandra Oleksandrovna Genglez (1841–1915). During the war in Ukraine, some publications from the library of the Mariupol Women's Gymnasium were lost. A small number of storage items from the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium came to the department of library collections and historical collections from the exchange-reserve fund: total of 52 were examined. Documents with signs of belonging to the collection were selected. The binders of the most books bear the mark MZhG, which means Mariupol Women's Gymnasium. All editions were processed either in the book-binding of the Mariupol gymnasium, or the binders were made to its order. Conclusions. Thus, the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium is a valuable historical and cultural monument, as well as a sample of collections for researchers who worked in different fields of science from the end of the 18 th century up to the present day. All editions, while preserved in the fund of library collections and historical collections of the Institute of Bibliology, contain unique book marks, the study of which is a prospect for further bibliological research.

Keywords: book edition, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Mariupol Women's Gymnasium, Hartahai, Museum of Local Lore.